NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VI. ČÍSLO 7.

VILÉM MATHESIUS:

MATEŘSKÝ JAZYK A DOMÁCÍ LITERATURA ZÁKLADEM NÁRODNÍ VÝCHOVY V ANGLII.

Již přede dvěma roky, mluvě o britské anketě o moderních jazycích (Naše doba 27/1919-20, 491 n., 596 n.), upozornil jsem na komise, v nichž britští odborníci z příkazu vládního postupně pro jednotlivé skupiny předmětů — přírodní vědy, moderní jazyky, historii, staré jazyky, angličtinu — řeší problémy školní reformy, které se i ve Velké Britanii staly válkou velmi naléhavými. Komise jmenovaná britským ministerstvem školství v květnu r. 1919 k tomu, aby zkoumala místo a úkol mateřského jazyka a domácí literatury ve výchovném systému anglickém (ne tedy britském: tím byl její úkol užší než úkol komise o moderních jazycích, která kromě Anglie přihlížela i k Skotsku a Walesu), podala zprávu o svém jednání loni na podzim v knížce *The Teaching of English in England*; being the report of the Departmental Committee appointed by the President of the Board of Education to inquire into the position of English in the educational system of England (Londýn, Stationary Office, 1921. Stran XV + 393. Sešité za 1 s. 6 d. net). Chválil-li jsem zprávu komise o moderních jazycích, musím prohlásit, že zpráva, o níž chci promluvit dnes, zaslouží si chvály ještě větší. Není to kniha veliká — necelých čtyři sta stran malého formátu —, ale hutná a celistvá. Je opravdu podivuhodné, jak se dovedla komise o čtrnácti členech — sekretář komise byl patnáctý — slíti takřka v jedinou bytost, takže společnou prací vzniklo dílo nejen všestranné, ale i bez trhlin a rozporů. Vzácná anglická věcnost a tradiční dar poctivého přemýšlení se tu spojily dokonale s oddaným zaníceném. Pro nás, kteří v nové své škole také musíme a chceme budovat pevné základy národního humanismu — už v říjnu r. 1918

vyšel v pedagogické části Věstníku českých profesorů programový článek prof. Ertla označený tímto heslem —, je zpráva anglické komise velikou posilou netoliko tím, že shrnuje konkretní zkušenosti a návrhy, nýbrž i vším svým duchem poctivého úsilí a vší svou atmosférou jasného a samostatného uvažování.

Úkol, který komise projednala ve 42 schůzích poradních a 18 schůzích redakčních, vyslechnuvši 102 experty a opatřivši si posudky od zástupců všech typů škol, ode všech universit anglických a některých jiných, od četných podniků obchodních a průmyslových i od několika místních školních úřadů, byl určen doslova takto: »*Jest zkoumati místo, které má angličtina (jazyk i literatura) ve výchovné soustavě anglické, a poraditi, jak by její studium mohlo být nejlépe zvelebeno na školách všech typů, pokračovací školy v to počítajíc, i na universitách a jiných ústavech pro vyšší vzdělání, přihlíží-li se k požadavkům obecného vzdělání, k potřebám obchodu, svobodných povolání i služby státní a ke vztahům angličtiny k jiným oborům studijním.*« Již toto vymezení úkolu ukazuje jeden rys charakteristický a pro nás poučný, kterého komise v své zprávě plně dbala. Je to *souvislost všeho školství.* Nemám sice v patrnosti všechny naše školské akce, ale myslím, že celkem u nás vystupuje a jedná každý druh škol zvlášť. Různé typy našich škol — obecné s měšťanskými, střední, odborné, pokračovací, vysoké — jako by byly státy v sebe uzavřenými a žárlivě střehoucími své nezávislosti, nic nedbajíce toho, že jsou vesměs exponenty téže základní funkce a že se jejich úkoly i zkušenosti neliší v zásadě, nýbrž jen stupněm. V Anglii takového kastovnictví není, a protože byla komise sestavena z lidí dostatečně svobodomyslných, aby bylo vymýceno i speciální anglické kastovnictví společenské, pojednává zpráva se stejnou objektivností o školách obecných i středních, odborných a pokračovacích i vysokých a zkoumá všude úkoly i hledá cestu k jich splnění. Výklad tím nabývá přesvědčující širokosti a úplnosti, jichž na př. svrchu uvedený článek Ertlův — založením svým ovšem mnohem skromnější — nemá, snaže se prostě ukázati, že humanistická výchova na školách středních je žádoucí a možná na základě mateřské řeči a domácí literatury i vzdělanosti vůbec, a ostatních typů škol, zvl. obecných a vysokých, se zatím nedotýkaje.

Široké linie, kterými se nesou výklady komise, nebyly však určeny jen úředním vymezením jejího úkolu, nýbrž i způsobem, kterým jej pojala. Opírajíc se o znění příkazu v druhé jeho části, rozhodla se komise, že *zasadí své výklady speciální do úvah o*

otázce národní výchovy vůbec, a tak nabyla pro ně východiště nejen pevného, nýbrž i dost vysokého, aby se otvíraly široké výhledy na všecky strany. Tyto obecné úvahy jsou pro nás nadmíru poučné a pro kritiku celé zprávy zásadně důležité. Výchova — prohlašuje komise — není totéž co poučení. Nejde o to, aby se žáci učili hotovým poznatkům, nýbrž aby byli vedeni při střádání životních zkušeností. Nejcennější po té stránce jsou zkušenosti o vztazích lidského života, jichž nabýváme stykem s lidmi. A tu literatura jako nejpřímější a nejtrvalejší způsob, jakým se člověk sdílí s lidmi o zkušenosti, je činitelem nad jiné důležitým. Toto pojetí literatury jako cesty ke styku s velikými duchy bylo velmi živé v době humanismu, kdy zkušenost byla hledána v autorech řeckých a římských. Dnes však není možno pokládati staré literatury za přiměřený základ obecného vzdělání. Národní výchova musí být taková, aby zahlazovala nebo zmírňovala v mládeži třídní rozdíly, a k starým literaturám široké vrstvy žádného národa nemají teď přímého přístupu. Výchova se musí dále přímo týkat skutečného života, aby její účel byl srozumitelný každému, koho se týká, a aby mezi učitelem a žáky nastalo společenství zájmů; staré literatury jsou však příliš vzdáleny dnešního života. *Pro Angličany nemůže tedy být jiného základu národní výchovy než literatura anglická, pojatá ovšem ne jako dovednost, zábava nebo ozdoba, nýbrž jako snůška nejvzácnějších zkušeností týkajících se přímo života.* Jen literatura blízká životu může dáti žákům to, co výchova může dát nejcennějšího, totiž svobodu a nezávislost myšlení, volný výhled do života a silné vědomí rozdílu mezi konvencí a skutečností. I jazyk nutno pěstovati jako prostředek výrazu a sdělení, ne jako předmět zájmu filologického. Filologický rozbor jazyka je studium čistě vědecké a mělo by být se studiem literárního umění stejně málo směšováno jako chemický rozbor vody s pozorováním jejích barev a zvuků.

Tyto obecné zásady budeme moci ještě dostatečně poznati v jejich praktickém užití při jednotlivých otázkách speciálních, ale již tu chci vytknouti jejich důležitost. Zásady ty přímo vyplývají z tradičního ducha anglického školství, které je odedávna výchovné, snažíc se vytvářeti povahy, kdežto naše školství — zejména střední a vysoké — je téměř naprosto jen vzdělávací, poznatkové, krmíc a překrmujíc receptivní poznání a nevšímajíc si povahových kořenů, z nichž vyrůstají činy. Ve sporu těchto dvou metod je jistě pravda na straně anglické. Dokud se nezmění převážně poznatkový ráz našeho školství, nebude možno u nás uskutečnit nutnou reformu povahovou, která teprve uvolní skryté

naše schopnosti. Musíme přijít k poznání, že nesejde tak na tom, kolik kdo ví, jako spíše na tom, jak dovede myslit, cítit a jednat. Vědění samo o sobě je věc mrtvá, cenu má jen jako materiál, a ta se ukáže teprve užitím. Tyto zásady, tak jasné Anglosasovi a tak pořád ještě cizí nám, a jich užití v otázkách výchovy jsou základem všech speciálních výkladů, které čteme ve zprávě dál o angličtině na jednotlivých typech anglických škol.

Za první a hlavní úkol *škol prvého stupně* (the elementary stage, t. j. škol odpovídajících asi našim školám obecným a z části i měšťanským) pokládá komise dáti žákům řeč, t. j. dovésti je k tomu, aby dovedli vyjadřovati své myšlenky ústně i písemně a aby dovedli přijímati projevy osob jiných. Tím se teprve děti vlastně připínají k životu, myšlení a zkušenosti svého národa, vyjádřeným slovy. Tím se teprve klade základ k jich vychování, základ nutný, který se musí usilovně a všemožně budovat. Schopnost vyjadřovat své myšlenky je pro komisi vůbec kriteriem toho, jak se škola osvědčila, a požadavkem, který na př. i velké obchodní firmy anglické kladou na srdce anglickým školám přede vším jiným. Komise důmyslně kritisuje různé metody, jak žáky škol elementárních cvičit v této schopnosti. Pro zajímavost podotýkám, že na př. doporučuje užívání slovníku pro obohacení a podrobnější rozlišování zásoby slovní (my takového slovníku českého ani nemáme!), a příznivě se zmiňuje o veršování. »Čtení« radí nahradit »literaturou« hned, jakmile se ovládne jeho technika. V takových hodinách literatury mají se žáci učit, jak lépe ovládat jazyk, jak si vyhledávat v knihách konkretní poučení, jehož potřebují (patří sem užívání enyklopedií, slovníků, příruček atd.), a jak se těšit z literatury.

Na školách stupně druhého (secondary schools, školách odpovídajících asi našim školám středním) jest také, pokud se jazyka týče, pěstovati schopnost vyjadřovací, a v Anglii se dějí po té stránce pokusy, které svědčí o větší pohyblivosti, než jaká je na našich středních školách, a které i v nižších třídách zahrnují jednak — pro vyjadřování ústní — debaty, improvisované dialogy a dramatické scény i krátké desítiminutové přednášky, jednak — pro vyjadřování písemné — psaní veršů, dopisů a dialogů a tvoření produktivních literárních kroužků. Tuto pohyblivost a rozmanitost ve volbě prostředků, která jistě osvěžuje učitele i žáky, lze si vysvětliti metodickou volností, které se těší anglické školy středního stupně ve shodě s našimi školami obecnými, ale na rozdíl od našich škol středních. Poučný je pro to

odstavec inspektorského memoranda, který zpráva cituje a který přímo doporoučí metody střídati, aby se třída i učitel udrželi svěžími. Hodiny literatury se na tomto stupni prohlubují k tvoření kritického úsudku o čteném díle a výkladů kritických se užívá k buzení zájmu a porozumění i pro hudbu, architekturu i malířství, takže se hodina anglické literatury stává branou k umění vůbec. K literární historii — a v tom se anglická praxe zase liší důkladně od naší — se má přihlížeti, jen pokud toho vyžaduje porozumění textu. Hodí-li se příležitost, mohou se žáci poučiti o tom, jak šli za sebou velicí angličtí spisovatelé a která jsou jejich hlavní díla, ale vždycky zůstává dílo samo věcí nejdůležitější, protože jde o střádání životních zkušeností, a ne o hromadění poznatků. Celkem jsou úkolem škol druhého stupně v hodinách věnovaných mateřskému jazyku a domácí literatuře podle výslovného prohlášení komise tyto dvě věci: naučiti žáka jasně, výrazně a správně mluvit a psát a vzbudit v něm lásku k literatuře. Je to úkol proti programu Ertlovu, převahou poznatkovému, malý (pouhý přehled učebné látky české, ovšem dosti podrobný, zabírá u Ertla přes pět obsažných stran), a přece komise prohlašuje, že je to úkol nesnadný. Neboť zejména schopnost probouzeti lásku k literatuře je vzácná a učitelů jí obdařených nebude nikdy tolik, kolik jich je potřeba. Je to schopnost vrozená, a proto komise — s charakteristickou anglosaskou svobodomyslností — odmítá podati jakékoli přesné předpisy pro nutný předběžný výcvik učitelů. Uznává sice význam vědecké důkladnosti, která vyznačuje odborné anglisty, a vyhrazuje jim na škole jakési vůdčí postavení. Ale připomíná, že studiem klasických literatur, moderní filologie, dějin, filosofie, hudby, výtvarných umění nebo i přírodních věd může učitel anglické literatury získati víc rozhledu a hloubky. Často dobrých výsledků může býti dosaženo neodborníky, kteří věc dobře znají, mají zájem a dovedou přenášeti své zanícení na žáky. Vhodné knihovny všude ve školách jsou ovšem nutným požadavkem. Leckdy stačí jen žáka dovésti ke vhodné četbě a počet vyučovacích hodin může být dokonce omezen, aby měli žáci dosti volného času ke čtení. Neboť — komise znovu vytýká — hlavní zásadou je nutnost, aby literatura zůstala v těsném styku se životem. »Z té zásady plyne,« praví se doslovně, »že učitel neodborník, je-li nadán sympatií, humorem, bohatou zkušeností a rozhledem, dochází většího úspěchu než odborník s velkými studiemi, který nemá těch darů. Vytýkajíce to však ani na chvíli nezapomínáme, že ideál důkladného vzdělání je pro literaturu zrovna tak základním požadavkem jako pro každé jiné studium. Co bychom si přáli, abychom nalézali

v budoucím učiteli angličtiny, a co čekáme, že university nám poskytnou, je spojení jemné vnímavosti pro estetickou a citovou působivost literatury s úctou k přesnému vědění a s oceňováním jazyka jako nástroje přesného myšlení. Učitel se musí vystříci toho, aby neobklopoval literaturu asociacemi, které by způsobovaly, aby nebyla potěšením a osvěžením. Na druhé straně se musí vystříci toho, aby neužíval literatury k pěstování mělkého impresionismu a falešné hbitosti, protože pak literatura jen živí duševní lež, jíž nás má dobrá výchova zbaviti. —— — Ideál vědeckosti a ideál lidského zájmu nesmějí být pokládány za věci sobě odporující. Nejlepší učitel literatury bude jich dbát obou.« Co tyto zásady znamenají pro studium universitní, poznáme později.

V kapitole o *angličtině v životě obchodním a průmyslovém* je pro nás velmi poučné konstatování, že se podle odpovědí na dotazník komisí rozeslaný požadavky vůdčích firem anglických kryjí s názory komise o povaze a ceně obecného vzdělání. Obchodníci a průmyslníci angličtí nežádají, aby se výchova stala otrokem povolání — k podivnému žargonu obchodní angličtiny mají velkou většinou netajený odpor —, nýbrž přejí si, aby obecné vzdělání zbystřovalo smysl pro skutečnosti všeho života, tedy i pro skutečnosti obchodní a průmyslové. Bystrý úsudek a hbitá fantasie, široký rozhled a schopnost snadného, jasného a trefného vyjadřování — toť jsou věci, kterých požaduje obchod a průmysl anglický na mladých adeptech praktického života. Zdá se skoro, soudíc podle hlasů ve zprávě citovaných, že se nedostatek naší obchodní podnikavosti nedá napraviti rozmnožováním odborných škol obchodních, nýbrž spíše přiblížením obecné naší výchovy k plné skutečnosti nynějšího života. *Na pokračovacích školách* znamená tato zásada nutnost přizpůsobiti studium mateřského jazyka a domácí literatury odbornému zájmu žáků. Hospodářské dějiny a hospodářský zeměpis rodného kraje nebo úvahy o potřebách příslušného odvětví řemeslného a průmyslového, jsou podle mínění komise k tomu vhodným úvodem a sociálně založená obecná literatura dobrým přechodem od těchto začátků k literatuře krásné. Cvičení jazyková by se měla zase zabývat užitou mateřštinou, t. j. vhodným a správným užíváním mateřštiny pro potřeby odborné. Celkem řečeno, nesmějí ani odborné školy přestávati na instruktivním poznatkovém úkolu, nýbrž musí se snažiti o vytvoření technické výchovy založené na národním humanismu. Ve spisech inž. Fleischnera stal se i u nás pokus o něco podobného.

Výklady věnované anglickým studiím *na ústavech učitelských* týkají se téměř napořád otázek čistě anglických. Ani při tom

ovšem nezapomíná komise stále vytýkat hlavní své zásady. Její věcné upětí k cíli a svobodomyslné nedbání formálních překážek se ukazuje v povzbuzování, aby jednotlivé ústavy postupovaly v úpravě studií anglických samostatně, poskytujíce i jednotlivým žákům dosti volnosti k rozvití individuálních zálib, a v podnětech, aby za zkušební komisaře — ti v Anglii určováním úkolů mají značný vliv na běh studií — byli přibíráni angličtí vynikající učenci nebo spisovatelé stojící mimo školu a aby tak byl podporován styk ústavů (učitelů i žáků) s učenci a tvůrčími umělci.

Vyvrcholením všech výkladů komise je kapitola o mateřském jazyku a domácí literatuře *na universitách*. University v Anglii representují daleko víc než u nás vysoké školství vůbec, neboť se v nich do značné míry soustřeďují i ty odbory studijní, které jsou u nás odkázány technikám a jiným vysokým školám odborným. A komise právem mohla prohlásiti, že university anglické jsou nyní opravdu vrcholem anglické soustavy výchovné, neboť vedle značného počtu mužů a žen, kteří přímo na universitách studují a pak ideály universitní výchovy dále šíří, působí university i na tisíce jiných tím, že zkoušejí studenty externí, a pak svými úžasně rozvětvenými extensemi. Z tohoto postavení universit vyplývá i jejich úkol ve studiu mateřského jazyka a domácí literatury. V soustavném úsilí o chápání a výraz musejí university korunovati a dovršovati práci nižších škol. I když se školák naučí chápavě číst a jasně psát, zbývá vždy ještě pro universitu, aby ho naučila číst hluboce a moudře, přemýšlet o důvodech věcí a nalézat slovní výraz jak pro stanovení problémů, které vznikají při všem vyšším studiu, tak pro své pokusy a jich řešení. Ať studuje literaturu nebo vědy přírodní, theologii nebo historii nebo filosofii, vždy bude potřebovat nejplnější vlády nad nejvyššími prostředky vlastního jazyka, má-li se naučiti všemu, co mu mohou dát knihy a učitelé v jeho oboru, a má-li to učinit zcela svým vlastnictvím.

Je-li tomu tak, je potřebí — a komise toho důrazně požaduje —, aby se mateřský jazyk pěstoval na každé fakultě a aby se u všech kandidátů přihlíželo k jakosti řeči mluvené a psané, zejména k její jasnosti a vhodnosti k předmětu. Neboť bez toho se nemůže nikdo ani sám dokonale ničemu naučiti ani ničemu dokonale naučiti jiné. Ale mateřský jazyk není jen nezbytným pomocníkem při každém universitním studiu, nýbrž spolu s domácí literaturou je též jedním z nejdůležitějších oborů, k jichž odbornému studiu universita může zváti mládež svého národa. Komise se obrací nejprve k *universitnímu studiu anglické lite-*

ratury a varuje hned na počátku důtklivě před tím, aby se literatura nestudovala jako nějaké odvětví historie nebo sociologie. »Každá veliká literatura,« praví se na tom místě, »obsahuje dvojí prvek, dočasný a věčný. S jedné strany nám Shakespeare a Pope povídají, jací byli Angličané na počátku sedmnáctého a osmnáctého století. S druhé strany nám povídají, jací jsou lidé ve všech krajích a ve všech dobách. Soustřeďovati studium literatury hlavně na stránku první, studovati ji jako historii, znamená nedbati jejího prvku ušlechtilejšího, věcnějšího a obecnějšího.« Literatura se ovšem nemá studovati ani jako filosofie. I proti tomu se komise zvláště obrací a znovu vytýká, že literatura je umění a že její díla, jedinečná v své podstatě, musí být studována jako díla umělecká. Toto nazírání komise se odráží i v jejích návrzích na rozdělení studia. Daleka jsouc toho, aby se při studiu anglické literatury úzkostlivě držela těsného rámce odborné anglistiky, hledá pomoc všude, kde jí kyne na ni dobrá naděje, a odmítá vše, co se jí zdá zbytečné, třeba by to podle vědecké systematiky k studiu tomu patřilo. Proto souhlasí s požadavkem, aby ti, kdož se věnují studiu anglické literatury, znali alespoň trochu literaturu řeckou a latinskou; proto doporučí, aby k této znalosti nebo místo ní byli studenti anglické literatury zavazováni k znalosti jazyka moderního, jehož literatura působila na literaturu anglickou (franštiny, italštiny, němčiny), a ovšem i příslušné literatury přímo z textů; proto se též skepticky staví k otázce, zdali je třeba studovati starou literaturu anglickou z doby před Chaucerem. Nezamítá studium těchto starších period zcela, ale připouští, aby si studenti mohli volit mezi starou literaturou anglickou a středověkou literaturou okruhu středozemního (francouzskou, italskou, řecko-latinskou), neboť i s tou souvisí pozdější anglická literatura obsahově a formálně.

Podobné otázky bylo komisi řešiti i při problému *universitního studia anglického jazyka.* S radostí konstatuje komise, že se angličtí universitní profesoři obracejí proti tomu, aby se zájem studentů podle německých vzorů strhoval převahou k nejstarším obdobím jazykového vývoje a aby se za jedinou metodu jazykového studia pokládala metoda srovnávacího jazykozpytu. Problémy spojené s vývojem angličtiny po Chaucerovi jsou nejen — jak ukazují práce prof. Wylda, někdy na universitě liverpoolské, teď na universitě oxfordské — stejně složité, ba leckdy i složitější než problémy staroanglické, nýbrž jsou zejména též zajímavější a životnější. Proto se ani při studiu jazykovém neodhodlává komise požadovat povinného studia staré angličtiny, nýbrž doporučuje — vzhledem ke skutečným dějinám angličtiny

— možnost volby mezi starou angličtinou, střední franštinou a středověkou latinou. Při tom vyslovuje mínění, že si jest přáti, aby studium jazyka a literatury zůstávalo i na universitě spojeno, neboť jazyk bez literatury stěží může být studiem humanistickým.

Třebaže se tedy komise snaží být práva vědecké úrovni universitního studia, zůstává věrna svému mínění, že při mateřském jazyku a domácí literatuře má jíti vždy — i na universitě — o studium humanistické a blízké životu. I u nás se teď jistě na universitách daleko víc věnuje péče literatuře a řeči moderní než dříve, ale příklad anglický ukazuje, že by se ještě leckde dalo leccos přiblížit skutečnému životu a skutečným potřebám. Bylo by třeba, aby se zejména více péče věnovalo tomu, co Angličané krásně nazývají poselstvím díla literárního, a pokud se jednotlivostí týče, jistě by na př. studium středověké latiny, umožňující čísti kroniku Kosmovu a spisy Husovy, nebo kurs literatury francouzské neb anglické, osvětlující cizí vlivy v moderní naší literatuře, mohly nahradit alespoň někdy studium staré slověnštiny, cenné jen jako srovnávací materiál jazykozpytný. Konečně — abych mluvil i o svém oboru — bylo by jistě zbytečné, abychom starou angličtinu a staroanglickou literaturu pěstovali usilovněji než sami Angličané.

Zásadní nazírání komise určuje i její výklady o *rozvrhu universitního studia*. Protože jde o studium vzdělávací, varuje komise před předčasnou specialisací, která vnikla na anglické university vlivy německými, a souhlasí se slovy profesora university birminghamské de Sélincourta, jenž praví: »Student, který tři roky studoval na přísné zkoušky z angličtiny (English Honours), nemůže literaturu tak ohromnou, jako je naše, znát doopravdy. Bylo by chybou odvésti ho v tom stadiu na nějakou malou postranní kolej a míti ho k tomu, aby badatelsky pracoval v nějaké nedůležité vědecké otázce jen proto, že otázka ta nebyla ještě zpracována.« Komise sama rozeznává tři stadia v universitním studiu: stadium první, charakterisované hodností bakalářskou, v němž si má student zjednat obecnou znalost svého oboru jako nutný základ vší další práce; stadium druhé, charakterisované hodností mistrovskou, v němž si má zjednat speciální znalost některého určitého období nebo určitého úseku ze svého oboru, a — chce-li se věnovat práci badatelské —, osvojit si praktickým cvikem badatelské metody a schopnost psáti větší pojednání; a konečně stadium třetí, věnované samostatnému badání, pro jehož nerušený postup by mělo být zřízeno s dostatek badatelských stipendií, a charakterisované hodností doktorskou.

Komise si stěžuje, že tato stadia jsou na anglických universitách matena a míchána a že tím trpí badatelský výcvik. Co by řekla našim filosofickým a přírodovědeckým fakultám, kde mimo vzácné výjimky — na př. v historii — vůbec není ani stopy po nějakém plánu studií a studijních stadiích?

Otázka práce badatelské vede k problému *diferenciace universit*, který se rozmnožením universit stal naléhavým i u nás. Je to vlastně věc národní ekonomie, jíž si nevšímat by bylo hříchem. Komise se spokojuje jen obecnými zásadami. Aby bylo možno při universitě konat práci badatelskou, je potřebí, aby bylo po ruce dost materiálu — tedy knih a rukopisů — i vhodných učitelů, t. j. profesorů, kteří by měli dost volného času k samostatné vědecké práci, a aby studenti přicházeli na universitu dobře připraveni. Ani anglickým universitám není možno všem opatřit vhodné podmínky pro práci badatelskou v mateřském jazyku a domácí literatuře stejnou měrou, a proto komise doporučuje, aby venkovské university ve vědecké práci své přestávaly na určité době nebo na určitém výseku, pro které by bylo možno získat dostatek materiálu, a jen university největší a mající k disposici v místě nebo na blízku veliké knihovny — jako universita londýnská, oxfordská, cambridgeská a snad i liverpoolská a manchesterská — aby se vybudovávaly v opravdová střediska vědecká, kam by se scházeli studenti zabývající se prací badatelskou se všech stran. Co platí o universitách anglických, platí i o universitách našich. Chtějí-li v Anglii specialisovat na universitách studium literatury domácí, bylo by jistě na místě rozdělit nějak i u nás mezi naše tři universitní města vědeckou práci, alespoň pokud jde o literatury cizí, a nechtít budovat všude university stejně veliké, a proto stejně nedostatečně vypravené.

Konečně připojuje komise k svým výkladům o universitách několik drobných poznámek, které také mohou mít pro nás význam. Doporučuje, aby všude bylo postaráno — jako je v Cambridgi a v Londýně (King's College i University College) — *o přednášky bibliografické*, definujíc vědeckou bibliografii slovy věhlasného odborníka W. W. Grega jako soustavné studium způsobu, jakým je uchováváno psané slovo, ať se to děje rukopisem nebo tiskem. Uvažuje o tom, jak má být postaráno o dostatečný *učitelský sbor*, a dochází k výsledku, že rozmnožen má být především pomocný personál, tedy mimořádné profesury a asistentury. Mladší síly vědecké by jednak zbavovaly vedoucího profesora tísnivých povinností a uvolňovaly by ho pro práci badatelskou a spisovatelskou, jednak by osobním stykem, dohledem a radami — tutorial work — pomáhaly studentům v jejich počátečních nesnázích. Dobrým

příkladem mohou být podle mínění komise university americké, z nichž na př. universita wisconsinská má v oddělení anglistickém dva profesory řádné, dvanáct profesorů nižší kategorie (associate Professors a assistant Professors), sedmadvacet instruktorů a dvanáct asistentů, universita californská pak pět profesorů řádných, osm profesorů nižší kategorie, sedm instruktorů a pět asistentů. Na konec komise schvaluje a k peněžité podpoře doporučuje vzmáhající se zvyk, že k příležitostným přednáškám na universitách bývají zváni odborníci externí, nenáležející k universitě.

Po kapitole o universitách, pojednávající o výkvětu národní inteligence, následuje hned jako zdravý doplněk a korektiv kapitola *o literatuře ve výchově lidové* (adult education). I tu se snaží komise zabírati široko a z hluboka a počíná úvahami o tom, jak se staví k literatuře prostý člověk. Konstatuje, že zkoumání toho vyneslo výsledky chmurné, protože se ukázalo, že se anglické vrstvy dělnické, zejména dělníci organisovaní, stavějí k literatuře nepřátelsky, ba s opovržením, pokládajíce ji za pouhou příkrasu, která může odváděti od třídního hnutí dělnického a jíž má člověk v pravdě mužný pohrdati. U nás nejsou poměry — mimo některá teoretická hesla výstředních radikálů — tak žalostné, ale přes to je pro nás poučné sledovati, jak chtějí Angličané bojovati proti tomuto odporu. Neboť komise se nevzdává naděje na obrat, a jsouc přesvědčena, že se společnost, která odmítá veliký duchovně sjednocující vliv dobré literatury, řítí do zkázy, hledá usilovně prostředky, jimiž by se zlo napravilo. Pátrá především, po jeho kořenech a nalézá je jednak v dřívější pochybené výchově škol elementárních, která nedovedla vypěstit zálibu ve čtení, jednak v přílišném soustředění všeho myšlení dělnického na problémy sociální, hlavně však v tom, že se literatura příliš vzdálila od lidu a že se necítí jako něco, co má životní vztah i ke všednímu světu. Není to stav přirozený, protože člověk, jak ukazuje středověk a společnost primitivní, těší se pudově z poesie, a není to stav zdravý, protože — jak komise praví — bez očistného a sjednocujícího vlivu umění a literatury žádná osobnost nemůže být úplná a nemůže se dívati na svět klidně a viděti jej celý. Literatura řecká a středověká ukazují, že literatura opravdu národní — je to termín můj, ne termín anglické komise — je těsně spjata s tradicí a dějinami společnosti, k níž se obrací, a že se neustále zabývá tím, co je vlastním povoláním jejího čtenářstva. To přestalo, když obrovskými převraty společenskými a průmyslovými, které se začaly v šestnáctém století, byl svět poesie odtržen od světa denního života. Komise doufá, že přijde básník,

který zase překlene tuto propast, ale ví, že na tuto nápravu nezbývá než čekat a hledat pomoc prozatímní. Tu vidí především v profesorech domácí literatury a v jejich misionářském díle. To nebude zase ovšem pouhá akademická práce poznatková, nýbrž dílo konané ve jménu přesvědčení, že literatura a život jsou věci neodlučitelné, že literatura je jeden z hlavních chrámů lidského ducha, v němž by se všichni měli klanět, dílo pokorné, neštítící se ničeho, ani místního nářečí, ani rachocení továren, ani dýmového příkrovu průmyslových středisk. Prakticky vidí komise ztělesněny své myšlenky ve večerních lidových kursech universitních, pořádaných s peněžitou pomocí londýnské hrabské rady při londýnském King's College, v přednáškových kursech universitních extensí a v kursech dělnického osvětového sdružení. Zejména tyto kursy se obracejí k posluchačstvu opravdu lidovému a musí nejvíce přemáhat netečnost svého obecenstva. I tu jako ve školách pokračovacích se osvědčuje začínati spisovateli, kteří se snažili sociálně vykládat život své doby — Carlylem, Ruskinem, Morrisem, sociálními hrami —, a pak pomalu postupovat k čisté literatuře. Cílem není nabývati vědomostí, nýbrž vzdělávati obrazotvornost. Nejde o to, aby se účastníci naučili mluvit o literární historii, nýbrž aby se dali proniknouti duchem nějakého velikého spisovatele, aby si ho alespoň část osvojili a aby nevědomky nabyli vnitřního měřítka výbornosti. Proto ani kvalifikace učitelova se nebude zakládat v nahromaděných vědomostech, nýbrž v zanícení a ve schopnosti, zanícení to vštěpovati jiným. Stačí jen předčítati s výrazností hlasovou i mimickou a trochu se tázati a odpovídati. Pokusy o dramatická představení se žáky se osvědčují výborně. Snad se dospěje takovým postupem zas až k stadiu tvořivému, ale »dříve než bude moci vzniknouti moderní básnictví lidové, musí se opět cítiti duchovní jednota lidu a musí se vytvořit lidová obrazotvornost, jejímž je lidová poesie přímým a konkretním výrazem v symbolické řeči umění.«

Výklady komise se končí *přídavkovými kapitolami* o otázce vyučování mluvnického, která se řeší požadavkem gramatiky funkcionální a odmítnutím gramatiky formální; o otázce zkoušek, která se velmi pečlivě probírá po různých svých stránkách, protože se uznává význam zkoušek zjišťující i podněcující; o výchovné funkci dramatu, která se vysoko cení a podrobně rozbírá, ať jde o drama žáky hrané nebo jimi poslouchané; o úkolu knih a knihoven i knihkupců a nakladatelů; o některých možných nebezpečích četby, proti nimž je podle mínění komise nejlepší ochranou ne zakazování knih podezřelých, nýbrž udržování zdravého vkusu; a konečně o čtení bible, která v nádherném překladu anglickém

z počátku XVII. století je opravdu skvělým dílem literárním a jejíž literární hodnoty hledí komise pro školy uchránit správným požadavkem, aby se výňatky z ní četly v hodinách angličtiny spolu s ukázkami jiných velikých děl literárních.

I tyto přídavkové kapitoly obsahují mnoho, co by si zasluhovalo podrobnějšího rozboru. Ale pro to i pro podrobnosti hlavních kapitol musím odkázat ke knize samé, která je při své poměrné láci i nám snadno přístupná. Mně šlo jen o hlavní její myšlenky a pak především o jejího ducha. U nás se přeceňuje pouhé hromadění vědomostí. Jsme hrdi na malé procento analfabetů a na značnou poměrně informovanost průměrného českého inteligenta, ale zapomínáme, že je přes to přese vše u nás žalostně málo samostatného přemýšlení. Honíce se za pochybnou duchaplností a originálností, příliš lehce si odpouštíme požadavek tuhého a poctivého myšlení (hard and solid thinking). Pěstujeme horlivě na školách středních i na universitách českou literární historii, ale trvalé hodnoty ztajené v nejlepších dílech naší literatury leží většinou ladem, protože málo umíme čísti tak, abychom se jich zmocňovali a proměňovali je v část vlastní bytosti. Vymítáme sice právem z jazyka horlivě slova a vazby podezřelé z cizoty, ale umění jasné a trefné řeči zůstává našim vzdělancům přečasto cizí. Není jinak možno. Máme školství sice bohatě rozvětvené, ale rázu napořád poznatkového, ne výchovného. I nové požadavky pro pěstování národního humanismu na středních školách jsou převážně poznatkové, třebaže jejich konečný cíl je týž, k jakému směřuje školství anglické. Školství anglické stojí na pólu opačném. Léta bylo čistě výchovné, a jak ukazuje kniha, o níž mluvím, chce při základě výchovném v zásadě zůstat, ba podpírá jej odůvodňováním teoretickým i poukazem na analogické směry francouzské (u nás o nich poučuje pojednání, které napsal prof. René Lote a které v překladu prof. Chlumského a s jeho poznámkami vyšlo v Naší řeči 4, 161 n.). Proto jeho vliv může být u nás zdravou reakcí. Neříkám, že by bylo třeba opustit v našem školství všecku naukovost — nezříká se jí ostatně ani školství anglické — nebo že bychom měli šmahem přijmout školní zásady anglické. Chceme-li však zesílit mravně i myšlenkově, musíme se jim hodně přiblížit.

DROBNOSTI.

KRASLICE.

Jeden z našich čtenářů nám psal o velikonocích o tomto slově. Přál si, abychom se proti němu ujali starého pojmenování »malované vejce,« které vůčihledě zaniká, a poslal nám i číslo *uherskobrodského* »Týdne« ze dne 14. dubna 1922, kde je článek F. Pragra s touže tendencí. Proto píšeme o kraslicích trochu nevčas; ale o minulých velikonocích náš článek nemohl spatřiti světlo světa a do příštích je přece ještě trochu dlouho.

Slovo *kraslice* aspoň v nové době nebylo známo v Čechách středních, pokud víme, ani v Čechách západních a bezpochyby ani na českém jihu. Přišlo do Prahy v 80. a 90. letech minulého století, v době velikého vzrůstu smyslu pro věci národopisné, jak se zdá ze severovýchodních Čech. Rais, který právě v podobných věcech dbá tak rád mluvy svého kraje, vypravuje v 10. hl. Zapadlých vlastenců, jak Albinka pamatovala na pana preceptora »kraslicí«; čtli jsme to slovo v Kubínových Lidových povídkách z českého Podkrkonoší (Rozpr. 3. tř. Č. ak. 51, 203). Proff. Jakubec, Janko a Hujer nám potvrzují, že je to slovo na Turnovsku a Jičínsku docela obvyklé; není tam vůbec zvykem mluviti o »malovaných« vejcích. U Č. Dubu se vyslovuje ovšem obyčejně *kraclice* (prof. Hujer), se stejnou hláskovou změnou, jakou viděti na př. v slovech *záclona, zacloniti, zacláněti* z pův. *záslona* atd., v stč. *clota* vedle *slota* (Gebauer, Hist. ml. 1, 481; v polabských písčitých borech roste pěkný klouzek, kterému v Lysé n. L. říkají *macloušek*, s čímž srv. jména klouzků jako *máselník*, na Táborsku *másník* z *máslník, podmáselník:* nezdrobnělý základ *maslouch* je tvořen k slovu *máslo* jako *blatouch* k slovu *bláto*). Slovo *kraslice* se již přeneslo v Praze a v jiných krajích českých v posledních desítiletích i na vajíčka přinášená a posílaná odjinud, na př. z Moravy a ze Slovenska. Již proto by bylo dnes nesnadno pomáhati zanikajícím »malovaným« nebo »červeným« vejcím proti »kraslicím« ku právu, v němž se jim snad děje újma. A přiznáváme se, že do tohoto boje nemáme ani chuti, protože se nám samým toto v středních Čechách nové jméno líbí; je pěkné, výrazné, a přes to, že to je jméno u nás nové, je jistě původu prastarého.

Lidové zvyky velikonoční a vánoční pocházejí z dob pohanských; v době křesťanské splynuly s velikými výročními svátky křesťanskými, ale jen povrchně, skoro jen shodou časovou. Ve

zvycích jarních stojí v popředí hoch s děvčetem, budoucí manželé a hospodáři, o svátcích zimních otec a matka, hospodáři nynější. Znakem velikonoc je vejce, zárodek nového života, a svižný prut k životu probouzející, pomlazující, znakem vánoc ořech a jablko, vyzrálý plod života přírody, jehož částí a obrazem je mysli člověka primitivního věčně se obnovující a střídající život rodiny. Proto rozumíme velkému stáří těchto výročních slavností, které se v rozličných obměnách vyskytují snad u všech národů světa, proto rozumíme, že velikonoční vejce nalézáme jako patrný přežitek z dob praslovanských u všech slovanských národů. A je docela přirozeno, že se tento důležitý kus jarních slavností odedávna »krášlí« a že má v této slavnostní podobě i jména, jež sama bývají důkazem svého velikého stáří. Co je nám dnešní význam slovesa »psáti«? A jak nás ovane jako dech dávno zapadlé minulosti, čteme-li, jak se jihočeská žena chlubí, že umí »psát« na plenu (vyšívati; E. Fryšová, Jihoč. Blata 66), jak jinde tetka voskem »píše« ty svoje ozdoby na velikonoční vejce (Č. lid 4, 516), slyšíme-li, že Poláci říkají velikonočním vejcím pisanki, Slovinci pisanice atd.!

A takové staré slovo je jistě také *kraslice*. Staročeské slovníky ze 14. st. je již znají; vykládají je latinským slovem »decra«, patrně zkomoleným a nesrozumitelným, ale že jde asi o něco velikonočního, smíme se domýšleti již z toho, že je nalézáme v hlavě »de rebus ecclesiasticis« (o věcech církevních). S významem »malované vejce« je zná slovník Dobrovského, z něhož je přejal Jungmann (přidává sloven. *krašica)*; za naší paměti k nám do středních Čech a i jinam přišlo odjinud, ale z řeči lidové, není vymyšleno. Psalo se u nás a občas posud psává o »kraslicích« dosti hojně, dočítáme se, jak je v rozličných krajích dělají atd.; ale filolog by v těchto výkladech rád viděl také zprávy, kde slovo »kraslice« žije ne v ústech městských lidí s předmětem přejímajících i jméno, nýbrž v domácím lidu venkovském v souvislosti s domácími zvyky velikonočními. Nepošle nám nikdo z našich čtenářů o tom poučení, zejména z jiných krajů, než o kterých jsme se zmínili?

Slovo *kraslice* je na pohled docela jasné, a přece není snadno vysvětliti jeho dějiny dopodrobna. Je příbuzné s rodinou slov *krása, krásný;* ale hned zde nevíme, jaký význam tato rodina měla, když se slovo *kraslice* rodilo. Že ona slova pův. znamenala asi nějakou zářivou, jasnou barvu, vykládali jsme mimochodem již 6, 141. Ale na př. rus. krásiť znamená nejen »barviti, natírati barvou«, nýbrž také »zdobiti, krášliti«, mrus. krásyj znamená »pestrý«; nikdo nedovede říci, bylo-li »kraslicí« původně vejce

prostě nějak, na př. na červeno nebo na žluto, obarvené či již vejce nějak uměleji ozdobené.

Je nepochybné, že slovo *kraslice* souvisí se slovesem *krášliti, okrášliti*. Starý jejich tvar byl *krásliti, okrásliti, š* vznikalo změkčením jen v některých tvarech, na př. *krášlen, okrašlovati* (jako je *myšlen, přemýšleti, přemyšlovati* v. *mysliti, mašlovati* 1, 160 v. *másliti*), a ještě u Veleslavína a v Kralické bibli je *okrásliti*, vedle něhož se ovšem již dříve také objevuje novotvar *okrášliti*, který pak zobecněl; ale *šl* bylo přeneseno z tvarů, v nichž je oprávněno, i do tvarů, v nichž by mělo býti *sl*. Jediný známý doklad stč. nesloženého slovesa *krásliti* se týká »krášlení« vajec. Štítný, vykládaje v 23. hl. »Besedních řečí«, jak »se zdá lidem v jich hrubosti, by lepí (= lepší) byl účinek múdrosti než múdrost«, praví: »A však vídáme, ež (= že) bývá krášlené vajce vzácnějšie pro toho múdrost, ještoj (= který jest) [je] tak pěkně zepsal (= kresbami ozdobil), ano nebude užitečnějše než nekrášlené«. U Nechanic velikonoční vejce »kraslují« (J. Soukup, Č. lid 5, 69); v tomto tvaru nalézáme *sl* m. *šl*, snad vlivem slova *kraslice*, smíme-li se domýšleti, že tam žije nebo aspoň bývalo.

Kořen slova *kraslice* je zřejmý, ale zase nedovedeme říci, co byl kmen, z kterého bylo odvozeno. Přípona *-icě, -ice* netvořívá jmen od sloves, abychom se směli domýšleti, že základem jména *kraslice* je sloveso *krásliti;* toto sloveso samo je odvozeno od nějakého jména s příponou *l*, jako *mysliti* od *mysl, másliti* od *máslo, otepliti* od *teplý*, a toto jméno by mohlo býti základem odvozeniny *kraslice*. Snad bývalo příd. jm. *kráslý* nebo *kraslý*, od něhož by slovo *kraslice* bylo odvozeno jako *teplice* od *teplý*; od tohoto příd. jména (anebo od nějaké složeniny s ním) by byl mohl míti jméno Kraslata (pův. s měkkým *l'*), zakladatel osady Krasletín, jako je Miletín, Hroznětín, Hloupětín, Drletín, Svojetín vedle příd. jm. milý, hrozný, hloupý, mor. a sloven. drlý (čilý, čerstvý), svůj. Ale jsme zde v otázkách, na něž pro nedostatek látky není možno s bezpečností odpovídati.

Uvedli jsme příčiny, pro které by se nám nezdálo oprávněným přání, abychom se vzdávali slova *kraslice*, které u nás všude dobývá půdy. A přidali bychom příčinu ještě jednu. »Malované« nebo »červené« vejce může býti všelicos, ale »kraslice« vzbudí hned určitou představu; vždy je zřetelnější jediné přiléhavé slovo než nějaké širší jméno, jehož význam musíme teprv zužovati nějakým přívlastkem. Nejzarytější Pražák by měl býti rád, vidí-li, jak jeho krajané pomalu přece přivykají »borůvkám« místo »černých jahod«, a měl by si ještě přáti, aby si zvykali také po staru lišiti »třešně« a »višně« místo »sladkých« a »kyselých višní«

(anebo dokonce místo »višní« a »vajkslí«). Snad si boj mezi »kraslicemi« a »červenými, malovanými vejci« rozhodne jazyk sám tak, že »kraslicemi« budou ozdobná velikonoční vejce, řemeslně vyráběná a nabízená v obchodech, kdežto vajíčka doma dětem na radost vyrobená a obarvená snad jen prostě odvarem z cibulových slupek nebo dokonce na hnědavo odvarem z kávové ssedliny podrží jméno staré. Těch domácích vajíček beztoho ubývá a zaniknou snad úplně, budou-li slepičky dodávati na ně surovinu tak drahou jako nyní; a ty časy, kdy matka rodiny trochu četnější na velikonoce vařívala aspoň ošatku vajec, kdy my kluci jsme na velikonoční pondělí hrávali »fukanou« o vajíčka, sotva se asi vrátí.

CHODITI MAMINKOU.

Právě jsem se chystal na výlet do Mšena, na Kokořín a do okolí, když mi dodali 6. číslo »Naší řeči« s poznámkou na str. 187, že se na Podřipsku říká všeobecně »jdu *maminkou*« a pod. místo *s maminkou*. Zjistil jsem, že se podobně mluví také v krajině mezi Mělníkem a Mladou Boleslaví, obě řečená města vyjímajíc, nejdůsledněji pak uprostřed toho území ve Mšeně s okolím. Za kratičkou dobu jsem si poznamenal mnoho zajímavých věcí. Zdá se, že by půvabný mšenský kraj stál za to, aby byl nejen proputován turisty a milovníky přírodních výstředností v přečetných roklích (erosích), nýbrž aby byl také prozkoumán filology.

Instrumentál toho způsobu, jaký je ve výraze »jdu maminkou«, jest na Mšensku tak vžit a zakořeněn, že se nikdo nepozastaví nad větami, které by příslušník jiného nářečí chápal jinak a které by v něm vzbudily nezřídka i dojem groteskní. Na Mšensku nikoho nezarazí, slyší-li, že dcera byla v kostele *maminkou* (místo *s* maminkou), nebo že tatínek byl na trhu *volem, bejkem* (místo *s* volem, *s* býkem). Když se řekne o někom, že »chodí *holej*«, neznamená to vlastnost, nýbrž vycházkové společenství »*s* holí«. Podobně je vždycky chleba *sádlem, máslem*, knedlíky *švestkama*, jede se na trh *pšencej* (m. *s* pšencí, pšenicí).

Záměna a matení instrumentálu s předložkou *s* a instrumentálu prostého, které na Mšensku bylo, než se dnešní způsob ustálil, způsobilo naopak zase, že se v jistých rčeních, kde byl na místě prostý instrumentál, začal ujímati instrumentál předložkový. A tak se ve Mšeně chodí »*s* tamtou ulicej« (tamtou ulicí) a na chodící se někdo kouká »*s* voknem« (m. oknem). Nejčastěji pak chodívají Mšenští do své překrásné sadové rokle Debře a říkají, že »se procházejí *s* Debřej« (Debří).

Týmž způsobem jako ve výraze »jíti maminkou« jest vyložiti vynechávání předložky *k, ke* ve výrazech rovněž na Mšensku rozšířených »pojedu *tetičce*« a p. Východištěm byly zajisté zase případy, kde předložka *k* splývala se začátečním *k* slova následujícího, na př. »jíti *k kupci*«.

Avšak ne jen pro tyto zvláštnosti syntaktické, (k nimž se zajisté důstojně řadí rčení »*byli jsme jich* tam osm«), také pro stránku hláskoslovnou, tvaroslovnou a lexikálně významovou zasluhovalo by mšenské různořečí bližšího prozkoumání. Zvláštní, ač i jinde užívané je šíření *-i* v *-ej* v instrumentálech: *pšencej, holej* (holí), *ulicej*, nad *střelnicej*. Zvláštní je skloňování *kluci, klucům, klucma* a podobně *hoši, hošům, hošma*. Naprosto neobyčejné je adjektivum *-ů*(v) ve výrazech: *dřevův* stůl (dřevěný), hrnec *železův* (železný), *gumův* plášť, *plyšův* klobouk, *makův* koláč, *žaludův* král, *kulův* spodek. Zato ovšem říkají: *Wilosonový* nádraží, *maminčinej* dům.*

Zvláštní jsou také ustrnulé tvary náměstky osobní po předložkách: proti *tebe*, v *tebe*, v *sebe* (ta kráva měla něco v sebe). Letmo jsem zaslechl neobvyklá slova *lomka* (košík), *loubka* (půda pod střechou), *kosinka* (peroutka), *smetev, smetvička* (větev), *rokel* (rokle). V tom kraji je nesmírná bída o vodu. V celém Mšeně není jediné studny, jen chatrná kašna. I neznají významu *rybník*, poněvadž nikdy ryb nepěstovali. Nádrže dešťové vody slují *kaly*, rybníku u Harasova říkají *tůň*. Také adjektivum *velký* schází. Věci jsou malé a *hrubé*. Pěkné rčení jsem zachytil ve vagoně od starce z Nebužel. Pravil: »Už je *vrch čas*, aby zapršelo.«

Z týchž úst pochází toto mudrosloví: »Jak je moc (= mnoho) pro oči, je málo do huby.« *Karel Juda.*

ŠKOLA OBČANSKÁ.

Proti nechutnému a zbytečnému novotářství v jazyce ozval se právem a včas prof. dr. Jos. Zubatý hned r. 1919, poněvadž mnohé novoty, bůh ví z jakých důvodů zaváděné, »obyčejně vstupují na místo, na kterém dobrým právem sedí starý zvuk, staré slovo, starý tvar.« Ale jeho varovného hlasu se u nás málo dbá. Novotaří se vesele dál a zbytečně. Doklad ze života školního: Máme teď *občanské* školy. Které to školy jsou? Snad nové? Nikoli! Přes padesát let se říkalo, že se národní školy dělí na školy

* Redakce byla by povděčna čtenářům Naší řeči za zprávy, kde se takovéto tvary ještě vyskytují, aby si mohla učiniti úsudek o jich rozšíření.

obecné a *měšťanské*. Tato uzákoněná terminologie se ujala v národě bez výhrady. Každý jí rozuměl tak, že měšťanská škola znamená vyšší stupeň školy národní, přístupné všem dětem, které obecnou školu místní dochodily a nedokonavše ještě čtrnáctého roku chtějí si opatřiti důkladnější vzdělání vzhledem na hospodářský nebo průmyslový ráz krajiny. Nikoho nikdy nenapadlo, že je to škola pro budoucí měšťany; škola měšťanská neměla v názvu svém nijaké příchuti povýšenosti, proto tedy nebylo potřebí, aby ze zásady demokratičnosti proměnili zákonodárci její název a *měšťanskou* školu nazvali školou *občanskou*.

Občanskou školou v republice je každá škola, ať náleží kterékoli kategorii; tedy škola obecná, střední i vysoká, vzdělávajíc a vychovávajíc příští občany svého státu. Proto název pro určitou kategorii školskou »škola občanská« není správný a je *zbytečný*. Nebylo a není příčiny, aby se název »*měšťanská škola*«, kterému se déle než půl století dobře rozumělo, měnil.

Podle *místa školního* znali ještě naši otcové školu *vesnickou* a *městskou* a není pochyby, že tyto názvy důsledně musily ustoupiti novým, když zákon o zakládání a vydržování škol změnil povinnosti vesnic a měst ke škole. Také názvy »škola *hlavní, farní, filiální*« musily ustoupiti novým, když zákon o dozoru ke školám nabyl jiné účinnosti. Tyto změny byly nutné, jsouce odůvodněny novými poměry; ale změna názvu »škola měšťanská« ve »školu občanskou« nebyla nutná a není odůvodněna. V školním zákonodárství z let sedmdesátých v minulém století provádělo tehdejší vídeňské »Bürgerministerium« nové změny a honosíc se, že živlu občanskému dopomohlo k vítězství nad šlechtickým privilegiem, podle něhož do té doby zástupci vlády byli vybíráni jen z řad šlechtických, že vedle aristokratického směru nutno uznávati směr demokratický při správě státní, vtisklo nové škole, kterou tvořilo, název »Bürgerschule« jako znak vítězící demokracie. Překladatelé zákonů školních užili názvu *měšťanská* škola. Je tedy název ten také *demokratický*. Lidový název »*měšťanka*« jest obecný. A zajímavo, že mluva lidová v určitých krajinách říká důsledně a výhradně jen »dítě chodí *na* měšťanku, učí se *na* měšťance«, kdežto jinde zase slýcháme: »chodí *do* měšťanky, učí se *v* měšťance«. Lid ví, že vesnice, městys i město jsou obcemi, že obyvatelé jejich všichni jsou *občany*, nespatřuje tedy ve změně názvu »škola měšťanská« ve »školu občanskou« nijaké demokratisace z důvodů republikánských. Slova běžného »*měšťanka*« z úst lidu nevytlačí nová náhražka. Nikdy se neujme způsob říkati: »dítě chodí na občanku, učí se na občance«,

nebo »chodí do občanky, učí se v občance«. Jeho smysl pro jasnost mluvy bude mu v tom brániti. *Jan Šafránek.*

*

Redakce N. Ř. je téhož mínění jako autor této poznámky. Název »měšťanská škola«, ať je, jaký je, je název vžitý, historický, a už proto zasluhoval, aby se ho šetřilo, protože každý ví, jaký druh škol se jím míní. »Škola pokračovací« také není název přesný, neboť pokračovací školou je i škola měšťanská i střední a každá jiná kromě školy elementární; ale název se vžil, každý mu rozumí a nikoho zajisté nenapadne (jistě to ovšem nevíme), aby jej rozbíral a pitval, vyjadřuje-li na puntík to, co má, čili nic. V gymnasiích už dávno neběhají studenti nazí, jako pedagogia nevychovávají otroků vodících děti urozených rodin. Vžité a právě proto dobré pojmenování »měšťanská škola« vymítáme a zavádíme za ně slovo nové, které není o nic lepší. Naopak. »Občanská škola« je prostý překlad německého Bürgerschule, ale bez toho pregnantního významu, který dala doba slovu německému. Českému uchu název »občanská škola« nepovídá o té škole nic; kdyby ji byli nazvali »školou lidskou nebo člověčí«, bylo by to navlas tak. Čím a komu vadil starý, domácí název »škola měšťanská«, nevíme; snad aby se nezdálo, že je to škola na výchovu »buržojů«.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Jan Reisser, *Českoněmecký poštovní a telegrafní slovník.* V Praze. Nákladem vlastním. 1919—1921. Str. 1148.

Podle titulu čekáme slovník odborný, obdobný *Německo-českému poštovnímu názvosloví* sestavenému péčí konceptních úředníků c. k. poštovního a telegrafního ředitelství pro království české v Praze, jež vyšlo v Praze r. 1907. Ale hned na počátku jsou vedle odborných hesel také hesla jiná, na př. *ale, arcikněžna, arcikníže, asimilovati se, asyl, audienční síň, avšak* atd. Podle upozornění na str. 7 slovník vyčerpává nejen »všechny v obor pošty, telegrafu, telefonu, poštovní spořitelny, účetnictví, pokladnictví a celnictví spadající zákony, nařízení, smlouvy, sazebníky, tiskopisy a pomůcky«, ale obsahuje také »obraty a vazby potřebné pro službu kancelářskou a pro styk s vyššími úřady«. Pak ovšem

do rozsahu slovníka náleží mnoho takových výrazů, poněvadž se mohou anebo spíše by se mohly vyskytovati v úřední řeči těchto oborů. Ale užívá se také »úředně« ve službě kancelářské a ve styku s vyššími úřady slov jako: *lenivec, lenivý, lenoch, lenost, líný, dostati někoho na lep, chytiti se na lep,* dokonce *lotr, mezi lotry upadnouti, lotrovina, lotrovna?* To přece trochu pochybuji, a ani výrazy *líbeznost, líbezný, láska, milostný poměr, milostný příběh, milostný román* nevyskýtají se asi v jazyce úředním. Když slovník prohlížíme, zdá se, že jest to spíše úplný praktický slovník českoněmecký, rozšířený o určité názvosloví, ale tomu zase odporuje to, že tam nejsou mnohá běžná slova a obraty, na př. spojka *a, lučnatý* (ač je *louka, luh, lučina), lůno, máj, májový* (jen *májová slavnost), věc malého významu, malá voda, maminka* atd. Některá scházející hesla a obraty jsou vynechány asi jen omylem, jiné snad úmyslně a zdá se, že autor přece jen měl v úmyslu napsati slovník, s kterým by prostě vystačili úředníci těchto oborů; a tomu celkem vyhověl, ale měl to aspoň v úvodě naznačiti, neboť takto rozsah jeho slovníku, který jsem stručně a bezpečně určiti nemohl, neshoduje se ani s titulem ani s úvodem.

Neodborný poklad slovní v Reissrově slovníku jest dosti bohatý v heslech, na odstíny a obraty již chudší, třebaže i v tom nepoměrně vyniká nad běžným slovníkem Rankovým. Českoněmeckého slovníku Herzrova a Prachova a německo-českého Sterzingrova majetníku nenahradí. Zato odborné názvosloví vyjmenovaných oborů jest až luxusně bohato na obraty a spojení; z něho lze v Slovníku najíti snad opravdu všechno a v tom jest jeho velká praktická cena. Snaha po úplnosti v tomto oboru jest skoro až přílišná; někde jistě mohl autor více spoléhati na důvtip čtenářův, a nebylo na př. pod *lloydový Lloyd-* třeba zvláště uváděti *lloydový agent Lloydagent, -ý jednatel Lloydagent, -á loď Lloydschiff, -ý parník Lloyddampfer, -á úřadovna Lloydbureau* atd. a tak i jinde.

Typografická úprava celého slovníku i jednotlivých hesel napodobí velké slovníky Ottova nakladatelství, vnitřní uspořádání hesel bohužel ne. U heslového slova jest gramaticky určen jen rod u substantiv; to jistě nestačí. Německé ekvivalenty hesla jsou uvedeny bez rozlišení, na př. *loupež Raub, Geraubtes; Beute* atd. Z takových hesel, kdo neumí německy, nezmoudří a mohl by skoro složiti z nich i známou větu *er molkte zur Stadt.* Dále jsou seřaděna abecedně spojení heslového slova s německým překladem a opět nerozdělena podle významů a odstínů heslového slova v nich, takže následuje za sebou beze všeho na př.

matka křidlová, matka nevlastní, matka uchatá nebo *lože kabelové, lože kola, lože nemocného* nebo *lom kamenný, lom kosti, litiny, proti lomu oporný, lom paprsků, proti lomu pevný, lom pískovcovitý* atd. To není tak praktické, jak se zdá, ani pro toho, kdo hledá spojení uvedená, nehledíme-li ani k tomu, že — zvláště u hesel bohatých — sotva kdo pozná rozličné významy a odstíny heslového slova, a toho jest také potřebí; vždyť všechna spojení v slovníce uvedena nejsou a nemohou býti uvedena. Jsou-li dále připojena pod základní heslo i slova jasně odvozená, jest to úspora místa; je-li však na př. na konci hesla *měkký* připojeno *-výš* m. *Weichtier*, sotva kdo to slovo najde, a k heslu *malost* přidati *-atkář* f (?) — to snad jest jen nedopatřením.

Co se týče správnosti jazykové, ujišťuje upozornění, že »správnosti i ryzosti řeči jakož i nejnovějšího pravopisu dbáno úzkostlivě«. Skutečně se jen málokde odchyluje Slovník od posledních Pravidel, na př. uvádí *sesílení, seslabení* vedle *zeslabení* a *zesílení*, nebo nesprávné je *měďnatý* místo *měďnatý*. Místy také v poznámce opravuje nesprávná slova, na př. *bezprostřední* (*l. přímý*), *bezvýsledný* (*l. marný*), *dotyčný* (*l. příslušný*), *obnos* (*l. peníz*), *vzdor tomu* (*l. přes to*) atd., ovšem toto »lépe« jest zde eufemismus. Ku podivu ubývá takových opravných poznámek ke konci abecedy. Ale mnoho nesprávných slov a obratů, o nichž se mohl autor poučiti i z rejstříků Naší řeči, jest vůbec bez opravy, na př. *bleskosvod, v rámci předpisů, sestávati se z něčeho, včetmo, včetně, vícepráce, výslovně, rozhodnouti se na základě něčeho*, dokonce *záviseti od předpokladu*.

Špatné obraty v slovníku praktickém vůbec nemusí býti; Němec, najde-li je v textu, nepotřebuje je hledati jako fráze, aby jim rozuměl, a učit se jim nemusí ani Čech ani cizinec. Jednotlivá slova nesprávná nemohl slovník prostě vypustiti z důvodů praktických. Ale když jinde, třebaže nesměle, přece jen opravuje, tedy, kde neopravuje, schvaluje, a nestačí, jestliže pak také v slovníku jsou na svém místě i slova správná nebo lepší, hromosvod atd.

A takovým nekritickým uváděním prostě všeho, co autor našel v svých pramenech a velkých slovnících, dostalo se vůbec do slovníku, zvláště v odborné terminologii, mnoho výrazů a spojení nesprávných nebo nevhodných nebo alespoň zbytečných, mnoho archaismů (*libomudrc, lněnice* Leintuch) nebo nevžitých novotvarů (vrut—šroub). Mnohé z nich se mohly klidně vypustiti. A bylo-li nutno z praktických důvodů některé uváděti, aby je našel, kdo je bude hledati, opět právě praktické důvody žádají, aby byla taková slova nějak označována, jinak je právě odborné slovníky šíří zbytečně dále a své čtenáře, zvláště cizince, matou, jako by

tato slova a obraty skutečně žily nebo byly správné. Stejně také slovník mate, když uvádí slova intimní řeči, na př. *matura, okuláry* jako úplně rovnocenná s *maturita, brejle* a pod.

Náleží sem předně zbytečné nové překlady vžitých přejatých slov cizích, na př. *olověnka* místo *plomba, vrut* místo šroub (obě slova jsou již v Pošt. názv.). Nahrazovati vžitá slova cizí umělými novotvary z knih jest obyčejně marné a je to zbytečné. Takovému novotvaru, jako na př. *ležina názední Mauerkonsole*, nikdo vůbec nerozumí a jistě je lepší *konsolka na zeď*. Z umělých slov žijí a existují v jazyce jen slova vžitá, a ta si jazyk z různých návrhů vybírá sám. Na př. vedle starého a dosud živého slova *posel* má Jungmannův Slovník pro něm. Briefträger slova *listař, listovník, listonosič* a *listonoš*; z nich se ujalo jen *listonoš* a nevím, proč má Reissrův Slovník také ještě *listonosič*. Tím méně jest vhodné nahrazovati novými slovy slova stará a stále živá, úplně dobře utvořená nebo vzniklá přirozeným vývojem jazyka; tak jest bez poznámky v Slov. *léčebnice* vedle *nemocnice, ložiště* vedle *leženi, léčba* vedle *léčení, léčivo* za *lék, léky, luskadlo, louskátko* za staré *louskáček* (u Jungmanna již z Komenského). A vůbec vžitá slova, i nová, bez podstatných důvodů měniti jest zbytečné; vedle užívaných slov *plynoměr, vodoměr* atd. je zbytečné *měřidlo plynu, vody* atd. Jen slova úplně špatně uměle utvořená, a zvláště, nejsou-li ještě zakořeněna, lze opravovati a nahrazovati a jest to nutné. Tak na př. jména složená s předložkami vznikají z vazeb předložkových. Tak vznikla slova *Meziříčí, Mezihoří, mezibrodí* atd., ale špatně jsou tvořena slova *mezipodatka* Zwischenaufgabeschein, *mezipředání* Zwischenübergabe, *mezisprávа* Zwischenverwaltung a j. Lepší názvy najdeme v Slovníku pod substantivy: *prozatímní podatka, přechodní předání* (m. spr. *odevzdání*), *průchodní správa*, také Poštov. názvosloví lépe má jen *zatímní podatka, mezitímní, zatímní předání, průchodní správa*. Adj. *mezitímní* jest sice dobře utvořeno, ale nevžilo se tak, jako stejně nová adjektiva *zatímní, přechodní*, a proto jest lépe ho neužívati, pokud není právě termínem technickým jako právnický výraz *mezitímní spor*. Adv. *spolu se* nespojuje se slovesy, jak již vyloženo v NŘ, jsou tedy nesprávná slovesa *spolučísti, spoludiktovati, spolu naslouchati* atd. místo *čísti* (spolu) *s někým* atd.

Není třeba každý termín vyjádřiti jediným slovem, a jistě lépe vyhoví mnohdy spojení slov než umělý novotvar, na př. přebernik Übernahmsbuch a předajník Übergabsbuch. V takových spojeních technických není správné chtít každý přívlastek adjektivisovati, na př. *pohledávkový doklad* (Pošt. názvosl. lépe *doklad o*

pohledávce), článkovní voda (m. *voda do článků), svorka článková (pro článek)* atd., srv. NŘ 3, 216 a j.

Vůbec nemáme nikdy v termínech odborných prostě jen napodobiti názvy německé a dávati se jimi svádět, chybně na př. Kleintierzucht překládá Slovník *chov malých zvířat* m. *drobných* nebo *drobného dobytka*, Drahtpuppe *loutka na drátech*, stačí obyčejně *loutka, panák*, anebo říkáme aspoň *loutka na drátkách* (Herzrův slovník má dokonce *drátěná loutka*).

Jest to prostě neporozumění, jak lze tvořiti a zdokonalovati odbornou terminologii, když na př. kritik Reissrova Slovníku v Národních listech V. Kočka (1. ledna 1922) píše: »Není-li snad některý název Reissrův zcela přiléhavý k obvyklému označení německému, není tu vinen autor.« To přece nemá vůbec nikdo odborným názvům vytýkati, vždyť ten německý nebo jiný cizí název jest jen strašák, je tu věc a pojem, které třeba pojmenovati, ať to jmenují jinde, jak chtějí. A druhým strašákem při tvoření názvů bývá snaha, aby zvoleným názvem byla již sama věc vystižena, a zapomíná se, že slovo je jen symbol a jeho význam jest dán usem.

Odborný slovník každý a tedy i poštovní je dosud tvrdým oříškem, a jestliže v něm nelze všude souhlasiti s autorem a jest dost co vytýkati, není divu; není to odsuzování, ale upozornění. Ale že by byl v tom slovníku autor úzkostlivě vyhověl požadavkům správnosti a čistoty jazykové, ač vyhověti chtěl, to nemohu tvrditi; některé výtky, které jsem místy uvedl, jsou závažné a jsou to přímo chyby, které mohly býti napraveny. Také na př. slovosled autorův, jak jest viděti i z citovaných míst úvodu, není správný; v slovníku skoro důsledně klade adjektivum za substantivum, na př. na místo pravé m. na pravé místo na str. 303 atd. Jest tedy do druhého vydání co opravovati i po stránce jazykové i formální.

Proto však potřebný, velmi potřebný slovník Reissrův jest a prokáže dobrou službu jistě i úřední češtině poštovní. Účelem tohoto referátu bylo jen ukázati, jakými cestami by měl a mohl dospěti k úplné dokonalosti. *Bohuslav Havránek.*

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

V 2. seš. letošního ročníku Časopisu pro moderní filologii a literatury pokračuje J. Janko v svých etymologických výkladech slov českých. Vykládá dále tato slova: acetylén z lat. acetum (ocet); ač ze spojení spojky a s příklonnou částicí -če (lat. que, řec. te); ačak slov. (ne-li) z ač — ak(o); ada n. adaj slov. (snad) z a spojeného částicí da (tak) a rozšířeného podle ozaj (opravdu) v adaj; adagio (čti adadžo, volně, jemně) z ital. adágio (pomalu, pohodlně), jehož základ, jednoduché

agio, souvisí asi s franc. aise (pohodlí); adamant stč. z řec. adamas, -antos (nepřemožený, nezlomitelný), značícího ocel, magnet (odtud také franc. aimant z lat. druhotvaru adimas), časem také (v latině) diamant; adamantin stč. (diamant) z lat. (lapis) adamantinus; adaptace z lat adaptatio k slovesu ad -aptare (přizpůsobovati), odvozenému z příd. jména aptus (vhodný); adekvátní (přiměřený, souhlasný) z lat. adaequatus, adaequare, patřícího k aequus (rovný); Adela, Adla, Adléta a p. ze středohornoném. Adelheit (2. p. Adelheide), značícího ženu vynikajícího rodu; adept (mladý pěstitel véd, umění a p., pův. ten, kdo byl zasvěcen do tajného umění dělati zlato, živou vodu a p.) z lat. adeptus od slovesa adipiscor (dosahuji); adhese (přilínavost)) z lat. adhaesio od ad-haereo (visím na něčem, lnu k něčemu); adice (sčítání) z lat. additio (přidání) od addo, addere; adieu (adije, s bohem) z franc. adieu (à Dieu); adjektivum (příd. jméno) z lat. (nomen) adiectivum od adicio, adiectus (přihozen, přidán) podle vzoru řec. slova epitheton; adjunkt (v češtině zpravidla trojslabičně adijunkt, příručí v úřadě) z lat. adiunctus (připojený, přidaný) od slovesa ad-jungere; adjustovati (uvésti do pořádku, upraviti, obléci podle předpisu) z lat. ad - justare (franc. ajuster) od příd. jména justus (spravedlivý, pravý, řádný); adjutant (pobočník) z lat. adiutans (pomáhající) od slovesa adiutare; adlatus (pomocník, přídělenec) z lat. spřežky ad (k) -latus (bok) se zdlouženým a podle přičestí adlatus (přinesený) od affero (ad-fero); administrace (správa), administrátor z lat. ad-ministrare (při-sluhovati, obstarávati, spravovati); admirál (velitel loďstva), stč. též amiral, prostřednictvím němčiny nebo latiny z arabského amir (emír, pán) -al- (bahr, moře), pozměněného v románských jazycích vlivem slovesa admirari (diviti se) v admiral; Adolf, stč. též Adlík, Adloch, Adlota p., z něm. Adolf, got. Atha(l-w)ulfs, t. j. Edelwolf (urozený vlk); adopce, adoptovati (přijmouti za vlastního) a p. z lat. ad (k) - optio (volba), ad-optare (vyhlédnouti si, přáti si); adorace (zbožňování, uctívání), adorovati z lat. adoratio, ad (k) - orare (jednati, mluviti, prositi); adresa z franc. adresse k slovesu adresser (říditi, posílati), utvořenému z lat. ad (k) - directiare (directus, přímý); adretní (hbitý, rychlý, obratný) prostřednictvím německým ze staršího franc. adreit (vysl. adroet), nfr. adroit; adromand stč. (kámen, nerost) asi z lat. atramentum (černidlo, inkoust); adstant (pomocník) z lat. ad-stans od slovesa ad-stare (při někom státi); adular (nerost zvaný měsíček, Mondstein, Wasseropal) z lat. adularius (lapis) podle naleziště v horské skupině Adula v Rhaetských Alpách; adut, atout (trumf) z franc. atout, à tout (na všecko); advent z lat. adventus (příchod. t. j. Spasitele) od slovesa ad-venire (přicházeti); adverbium (příslovce) z lat. ad-verbium (k slovesu patřící); adversativní (odporovací) z lat. adversativus od slovesa adversari, protiviti se (adversus, proti); advokát z lat. advocatus (přivolaný) od slovesa ad(k)-vocare (volati); aeronaut (vzduchoplavec) z řec. a lat. aër (vzduch) a

nauta (plavec), aeroplán z téhož slova aër složeného s řec. příd. jménem planos (bloudící, toulavý), tedy vzdušný tulák.

V posledních sešitech Naší úřední češtiny jsou otištěny zase někteří »kusové hodní podivení« ze železniční úřední češtiny, příliš podivení hodní, abychom je mohli pominouti mlčením. Že uhlí je na železnicích věc potřebná, na tom ovšem není nic divného; divnější je, že ředitelství brněnské má velkou »spotřebu uhlího«. Pro syntaktický rozbor se hodí dobře věty: »Očekáváme, budete-li přesně dbáti tohoto nařízení, že závady povstalé z nedbalé evidence změn ustanovení staničního seznamu konečně ustanou«, anebo »Toto čištění smí používatel bytu dáti provésti svým nákladem oprávněným živnostníkem«. Kromě předmětných genitivů zná železniční úřední čeština také »předmětné zaměstnance, předmětné zastávky a předmětné záležitosti« (= gegenständlich). Delfská orakula připomíná služební rozkaz Úř. listu: »Vnikání předmětů do brzdového zařízení umožňují zřízenci, protože nechávají proti stávajícím (!) nařízením hadice autom. brzdového vedení buď volně viseti neb zavěšují pouze na hák na místě, aby je zastrčili na jalové hrdlo«; k tomu dodáváme, zachovávajíce ráz úředního slohu, že místo »na místě« má býti »místo« a čárka místo za »na místě« patří před »místo«. Že ráz železniční češtiny správně postihujeme, tomu na důkaz »soupis skutkové podstaty stanice v B.«, v němž se praví: »Plachta č. 92 musela býti pro krátkost času upotřebiti jinou upotřebena a žádá se tu samou zaslati po odkrytí do správy do H.«. Ale jsou v úředních listech a listinách kusové hodní podivení i po jiné stránce. Tak žádá ředitelství v H. K., aby mu byl předložen »výkaz všech členů nemocenské pokladny, kteří nacházeli se dne 1. dubna v tamní evidenci«. Není snad v H. K. hostinec toho jména a nemá býti psáno v Evidenci? Nemožné by to nebylo, protože se nemocenské pokladny železničních zřízenců starají také o plnění svých členů; v Zdravotních předpisech čís. XXVI se aspoň praví, že člen pokladny »má právo na plnění z nemocenské pokladny«. Svízele železniční služby jsou ovšem značné. Úředníci musí často zápasiti se vzpurnými telegramy — stanice L. si aspoň stěžuje, že »telegram s e n e d a l doručiti« —, jindy musí vyplňovati sáhodlouhé seznamy, neboť ředitelství v K. nařizuje, že »přepravní rejstřík jest vyhotoviti přes celý vlak«. Přes to zřízenci lnou k službě, a když se některý dopustí něčeho »protipředpisného«, musí býti podle vlastních slov řed. v Br. »od služby odtažen«, snad násilím. Leda by ho dříve ranila mrtvice nad úředním oznámením, v němž se praví: »Poukázka i průkazka totožnosti leží u (rozuměj: liegt bei).«

HOVORNA.

ČERNÉ NA BÍLÉM (F. Č.). Říkáme »míti, dáti někomu něco černé na bílém« a pod., t. písemně. Shoduje se to s něm. schwarz auf weiss, ale nemyslíme, že bychom se tomu měli úzkostlivě vyhýbati. Je to obraz docela přirozený, i s významovým odstínem, co je psáno, že platí; Chelčický pod. píše o Kristových učedlnících a chudých lidech: »Pane Bože, byť živi chodili svědectvie vydávajíce o těch věcech, řkúce, že sú to viděli, neuvěřiť jim svět nynější zavedený, a jim nynie nebudú věřiti, ješto (= kde, kdy) jest napsáno černidlem na papieře« (Výb. 2, 616). Ani po stránce mluvnické není námitek proti zpodstatnělému č e r n é, b í l é, t. černá, bílá věc; již v staré době se říkalo »černému černé a bílému bílé říkati« (= vše správně označovati) anebo naopak »bílému černé a černému bílé říkati, z černého bílé a z bílého černé dělati«, také »všemu, černému i bílému srozuměti« (Flajšhans, Č. přísl. 1, 93), my říkáme »choditi v černém« (tak o smutku již paní Černínová, Dopisy, 60) a p.

HLOUPĚTÍN (R. St.). Jména tohoto tvaru jsou odvozena od osobních jmen na -j a t a (přehláskou před měkkou slab. -ě t í n), jejíž měkkost za l a retnými souhláskami již v prastaré době zanikla. Jsou to jména odvozená někdy od příd. jm. (Milata—Miletín; Hrozňata, Hroznata—Hroznětín), někdy snad to jsou domácké tvary jmen složených (Vašata = Váša, Václav; Slavata—Slavětín, snad z plného jména podobného tvaru jako Slavibor nebo Jaroslav), někdy také jména původu méně jasného. H l o u p ě t í n byl tedy pův. dvůr s příslušenstvím, jejž založil anebo měl nějaký Hlúpata, Hloupata. H l o u b ě t í n nic není proto, že nebylo příd. jm. hlúbý a že »hluboký« není vlastnost, po níž by mohla býti pojmenována osoba. Staré listiny a zprávy znají jen Hlúpětín a jen »z nicotné citlivosti« (Sedláček) psává se dnes Hloubětín; obyvatelé této obce, mimo mudráky chtivé zbytečných novot, vědí, že bydlí v Hloupětíně a nic jim to nevadí. Co pak by měli říkati obyvatelé osad, jako Všetaty (= samí zloději, stslov. tatь = zloděj), Hrdlořezy, Mrchojedy a p.?

KABŘINEC (L. M.) je slovo původu cizího. Podle výkladu Matzenaurova (Cizí slova 187) jest jeho základem středolatinské cabrio, pl. cabriones (pak cabiro, cabirones), které znamená krokev. Téhož původu je i franc. chevron, krokev, stfranc. caveron.

KLAPATI (F. Z.). Že by toto slovo musilo býti původu něm. (klappen), nevěříme; slova napodobící zvuk mívají docela přirozeně znění v rozl. jazycích stejné nebo podobné, aniž třeba hned věřiti, že se přenášela z jednoho jazyka do druhého. Pod. slova domácí jsou k l e p a t i, k l o p a t i, na Moravě k l u p a t i (tato slova v nářečích lišících dvoje l mají l' měkké); k l e p a t i i k l a p a t i (s jemným rozdílem významovým) jsou slova i v st. češt. známá. Germanismus je ovšem rčení »klape to« (t. shoduje se, je v náležitém pořádku a p.); to není nic než něm. es klappt (již u Luthera, asi od

zvuku strojových částí správně do sebe zapadajících). České lidové rčení téhož významu je »hraje to«; je to rčení lidové mluvy, ale něm. »es klappt« nezní o nic vznešeněji.

KUBÍN (V. K.). Toto příjmení vzniklo asi ze jména Kouba, Kuba (= Jakub) způsobem, o němž jsme vykládali IV, 302; a stejně asi sloven. místní jméno téhož znění (pův. Kubův dvůr, hrad). S těmito jmény souvisí ovšem příjm. Kubinský (Kubinzky a p.), jež, jako Jičínský, Radotínský a j., krátkým i vystihuje lidovou výslovnost jičínský, karlínský atd., což píšeme a v pečlivější řeči vyslovujeme s í. — Mařík je (přes Gebaurovy pochybnosti v Slovn.) pův. domácký tvar křt. jm. Mauricius, Mořic. V stč. překladech k lat. hymnům z 15. st. se překládá »in hoc se Maurícius maurum diffitetur« slovy »v tom sě Mařík múřenínóm odpierá« (L. fil. 23, 117) a jsou i doklady listinné, že se táž osoba jmenuje jednou Mauricius a pod., po druhé Mařík (v. na př. Tomek v sezn. jmen k Zákl., Soukup v progr. rakovn. reálky z r. 1916, Hujer v List. fil. 43, 444).

MILAVČE (K. P.). Palacký v Popise píše Milavče, tedy tak, jak se nyní v lidu vyslovuje. Sedláček v Hist. slovníku místopisném má tvar Milaveč rodu žen. a čísla jedn. Staré doklady v listinách latinských by svědčily pro původní tvar Milaveč: in hereditate nostra Milawecz (Reg. 3, 391 z r. 1324); in villa Milabecz (t. 3, 450 z r. 1325); Pyrkossio dicto de Milawes (t. 2, 823 z r. 1302), ač ovšem při zápisech latinských jest třeba jisté opatrnosti. Nejstarší zápisy české (pokud víme) mají však již tvar a sklonění takové, jaké žije dnes v ústech lidu, Milavče, v Milavčích: dřeveřečenú ves Milavce (Arch. č. 4, 236 z r. 1404; z listiny je zřejmě viděti, že jde o Milavče na Domažlicku, ale rukopisné cz čteno vydavatelem za c místo za č); v naší vsi u Milavcích (= Milavčích, t.); v naší vsi v Milavcích (= v Milavčích, Arch. č. 4, 239, z r. 1454; ale datum in Milawecz). Původ jména není zcela jasný; podobná místní jména jako Miletín, Milotice, Milešovice a p., zvláště pak Milevice vedou k domněnce, že tu jde o jméno utvořené ze jména osobního tak jako Budeč, Choteč, Želeč atd., a to snad z téhož osobního jména, z něhož vznikl název Milevice, rozšířeného příponou -ec nebo -ek (Milavec, Milávek). Podle této domněnky byl by býval tedy skutečně nejstarší tvar (ten, pak ta) Milaveč, jak je psáno v zápisech lat., ale tvar ten by se byl velmi brzo, již v 15. stol., změnil podle jiných místních jmen pomnožných v Milavče, 2. p. z Milaveč atd. Prakticky z toho plyne, že tvar, který žije v ústech lidu, t. j. Milavče, do Milaveč, v Milavčích, jest i historicky správný a že mu náleží přednost. — O psaní československý, česko-slovenský bylo rozhodnuto v N. Ř. 4, 120, že jest lépe psáti československý; v Pravidlech čes. pravopisu, která tou dobou již byla v tisku, zůstalo ovšem psaní starší. — Jméno Český les je psáno v Pravidlech (1921) na obou místech, pod heslem český i pod heslem les, stejně, s malým l. Pravidlo tohoto psaní se týkající je v úvodě k Pravidlům, str. IV. — O nominativě a instrumentále v doplňku pojednáme v N. Ř. v některém z příštích se-

šitů; zatím odkazujeme na Gebaurovu-Ertlovu Mluvnici českou (II, str. 172 a násl.), kde je poučení o tom dosti zevrubné.

MOVITÝ (Dr. J. P.). Slovo patrně prastaré a slov. pův.; nepochází z lat. movere. Je známo také ze stsrb. památek s význ. »bohatý« (imovita žena, imovitac »bohatec«); podle srb. tvaru patří k rodině slovesa jmieti, míti (csl. iměti) a etymologicky by se mělo psáti jmovitý, jako posud píšeme jmění. V st. češt. je doloženo dosti často s význ. »zámožný, mocný, vynikající« (o lidech); ale brzy se v právním životě spojovalo mylně s lat. movere, mobilis a tím vznikal význam nynější (již v 15. st. jsou doklady o zboží movitém a nemovitém, t. přenosném, pohybném, a nepohybném). Pův. význam »bohatý« se držel v tvaru novém, který vznikl, když lidová etymologie hledala příbuzenství slovních rodin »movitý« a »mohu, mohutný« (mohutný znamená v st. době »mocný«, dnešní význam vznikl podle něm. mächtig): místo movitý se asi poč. 16. st. počalo říkati mohvitý, mohovitý (tak se ostatně mluvilo a psalo v 16. st. i místo dnešního »movitý« o statku moh(o)vitém i nemoh(o)vitém a p.). Doklady toho všeho v Slovn. stč. Slovo m o v i t ý pak má význam nepůvodní vlivem cizího jazyka, ale jazyk náš tento význam dávno přijal a ustálil a nelze jej míti za chybný. Jinak ovšem posuzujeme slovo s p o r ý, které s chybným významem vzniklým podle něm. spärlich žije jen v řeči nedbalých spisovatelů. Že by byl významový rozdíl mezi spojkami a b y a b y, může učiti, jen kdo nezná dějin č. jaz.; pravda je, že v starší době spojka b y vedle a b y (i k d y b y, ž e b y) byla velmi častá, kdežto dnes se m. a b y objevuje jen jako spisovný archaismus.

ON, JEHO, JEJ (V. Z.). Říkáme v denním hovoru ob. »jeho pozvi« a bez důrazu »pozvi ho«, ale s předložkami »počkej na něj« a pod.; někteří spisovatelé však vidí zvláštní správnost v tom, píší-li jen naopak, »jej pozvi, pozvi jej, počkej na něho«. Leckde na školách prý již tak učí. To asi proto, že se u nás pokládá za správné psáti jinak, než mluvíme. Pravda je, že vlastní tvar 4. p. je j e j a že vedle něho, kde je řeč o ž i v o t n ý c h t v o r e c h, již v staré době vznikal novotvar j e h o (jho), h o, což je podle původu 2. p. (i tvary hada, oráče, mne, tebe, sebe, koho a j. v živ. 4. p. jsou pův. 2. p.). Kratší tvary s předložkami (ale jen v 4. p., s význ. živ. i neživ.) jsou n a ň, z a ň, p r o ň a pod.; ty v ob. hovoru již zanikly a vůčihledě zanikají i v písemnictví (jsou to tvary nejstarší, s pouhým j', z nichž j e j vzniklo napodobením tvarů j e h o, j e m u, v n ě m). S t e j n ě s p r á v n é jsou tedy v 4. p. tvary j e j, n a n ě j, n a ň (živ. i neživ.), j e h o, nepřízv. h o, n a n ě h o (jen živ.). Že j e h o, h o jsou chybné v r. stř., snad nemusíme opakovat (nespr. je na př. »přines ho«, na př. maso, m. »přines je«). — Že s i s (= jsi si) je tvar správný, vykládali jsme několikrát, zvl. v 2. ročn.; tedy »co sis to myslil, jak sis to mohl vzíti« a pod. Nesprávné je psáti jsis, protože s i - je zvratné zájm. s i a -s přidaný zkrácený tvar m. jsi (jako tys = ty jsi a p.). Pod. je s e s (= jsi se), na př. »to ses podivil!« Naši spisovatelé se těmto tvarům (také na př. tvarům b y s i s, b y s e s, t ř e b a s i s,

třeba ses atd.) ku podivu vyhýbají, ač jsou správné a ač přece na př. »to sis dal!« pěkněji zní než »to jsi si dal!«

PAK (D.) je slovo staré a obecně slovanské; jeho kmen je základem četné rodiny slov jako opak, páka, páčiti, rozpač (rozpaky), rozpáčiti se, pakost, paký a p. Tvarem je to asi některý pád jmenný. Etymologický původ jeho není dost jasný. Souvisí patrně s předložkou po (apo) a byla by to asi podobná odvozenina jako stč. přiek (dlí i na přieky, nč. na příč) z předložky přě-, nč. pře- (v pře-jíti a p.) anebo nak (na-vz-nak, naznak) z předložky na. Původní příslovečný význam předložky po byl asi »pryč (řec. apo, lat. ab), a to buď dále, nebo zpět«. Z významu »dále« lze vyložiti význam částice »pak« ve šmyslu časovém, t. j. potom, který nalézáme již v stč.; význam »zpět«, t. j. obráceným směrem, proti směru dosavadnímu, se jeví v složeninách a odvozeninách »o-pak, pakost (věc protivná), pakostnice, páčiti« a p. a v odporovacím významu částice »pak«, t. j. však (pakli = jestliže však). Oslabením tohoto dvojího významu částice »pak« lze pak vyložiti její významy ostatní. — Tvary »francouzština, francouzština i francouzština« jsou stejně správné jako »francouzština« a krom toho užívanější; byl o tom dost obšírný výklad v N. Ř. 1, 98 a také v novém vydání Pravidel čes. pravopisu je o tom zmínka v úvodu § 21.

PENĚZOKAZ je slovo nové (teprv u Kotta z Ranka) a ani ne nejšťastnější, protože penězokaz nebo falšéř, falšíř, jak říkávali naši předkové, peníze falšuje, padělá, ale nekazí. Proti tvaru samému není hrubě námitek (srv. na př. staré slovo hlinomaz; tak nebo »hlináci« se říkalo lidem, kteří připravovali hlínu, hlinou vymazávali světnice a p.) a zdá se, že se slovo to ujalo. Ale nemá se skloňovati podle vzoru oráč (2. p. »penězokaze« atd), jako se dělo 10. ún. ve zprávách o přelíčení se zajímavým penězokazem, nýbrž podle vzoru had (2. p. penězokaza atd.).

PIŠTORA (F. P.). Asi z lat. pistor »pekař« (pův. drtitel zrna na domácím mlýnku). Bývaly doby, že se lidé u nás rádi psávali po latinsku, překladem příjmení nebo jména řemesla. Také v Němcích; o českém nebo německém původu »Pištorů« by nás poučily teprv dějiny jejich rodu. Koncovka -a (napodobením jmen, jako Váša, Kouba, brácha atd.) často přistupuje u nás k cizím jmenům (Lenfeld — Lenfelda, Öhl — Éla, helvít — helvíta, feldwebl, fél — féla atd.). — Rous (psáno i po staru Raus) by mohlo býti příjm. české. V staré době bylo jméno národa ruského také v tvaru Rús (Raus, rauský; snad se střídala délka jako v pás pasu, hrách hrachu atd.); a jména národů se stávala příjmeními přistěhovalců a často i lidí domácích, kteří pobyli v cizině (Turek, Polák, Němec, Uher atd.). Tento výklad se nám zdá podobnější než pomýšleti na ptačí »rousy«. — Pexider sotva bude co jiného než něm. Pechsieder, »vařič smůly, smolař«.

POLSKO, POLSKA (R. St.). Oba tvary jsou u nás staré (Dalimil užívá obou), jako na př. vojsko stř. i vojska ž. r. Není nemožno, že tvar Polska ž. r. byl přejat od Poláků, s nimiž jsme měli staré a časté styky, ale tvrditi to

nelze. Dnes nám zní Polska cize, ale nemusilo tak bývati vždy; Hájek na př. tak psal, ač se patrně snažil vyjadřovati způsobem lidovým. Oba tvary jsou neurčité (nesložené, jmenné) tvary příd. jm. polský: Polsko zpodstatnělý r. stř., jako děcko = dětsko, vojsko, Rusko atd., Polska (t. Polska země) ztrnulý archaismus jako stč. Velika noc, na Vysoce hoře (1503—4, Listy fil. 42, 119) a j.

PŘECHODNÍK MINULÝ (R. St.). Že přech. min. obyčejně bývá od sloves dokonavých, je proto, že vyjadřuje děj dokonaný před dějem slovesa hlavního; dokonavým přechodníkem se naznačuje jen sám předchozí děj, ať trval dlouho či krátko (na př. slovy »sebravši pachole Jabotovo střely vrátilo se k svému pánu« 1. Sam. = 1. Král. 20, 38 se praví, že střely byly sebrány, nic o trvání toho děje). Z toho ovšem neplyne, že by bylo chybou užíti přechodníku nedokonavého, kde má výslovně býti řečeno, že děj trval dlouho; na př. »kněz (Přemysl Otakar II.), kryv sě dlúho, musi (= musil) z země jíti«, Dal. 76, 6, »přes celou noc pracovavše, nic jsme nepopadli«, Luk. 5, 5 (o lovu ryb). V. Gebauer-Ertl, § 826. Vždyť se vyjadřujeme stejně, užijeme-li místo přechodníku věty, ať podřadné či souřadné (když pachole sebralo střely, vrátilo se; celou noc jsme pracovali a nic jsme nechytili). Minulé přechodníky sloves nedokonavých byly i v starém jazyce dosti řídké; není tedy div, že znějí nezvykle nám, kteří jsme pozbyli cítu pro přechodníky (zvláště minulé) vůbec a učíme se jim ve škole a z knih.

ROUPY (R. St.). Roupi jsou vl. škrkavkovití malí hlísti (rodu Oxyuris, č. též srnice), kteří člověku (i zvířeti) jimi postiženému působí zvl. v dolním konci konečníku veliké svědění. Dítě, které má tyto skutečné roupy, neposedí; a proto se říká o lidech (zvl. dětech) neposedných, neklidných z jiných příčin, že »mají roupy«, které by se jim měly vyhnat, a pod. V tomto přeneseném významě jsou ovšem tvary neživotné.

STADION (K. V.) je slovo řecké. Tvar původní spadion (změněný asi vlivem příd. jména stadios, stojatý) souvisí s lat. slovem spatium. Znamenalo pak slovo stadion původně asi prostor, vzdálenost, pak určitou vzdálenost, délkovou míru (600 řeckých stop), potom závodní dráhu té délky a místo k závodění samo. Kmen slov spadion, spatium (spê[i]-) je týž jako v našem spěti, spěch, spěchati a p. Český název pro stadion je závodiště. Podle praxe dnes běžné má stadion 2. p. do stadionu; podle pravidel o skloňování jmen řeckých měl by býti 2. p. do stadia právě tak jako u jeho polatiněné formy stadium.

SVŮJ (A. L.). Je-li podmět v čísle množném, lze užíti zvratného zájmena přisvojovacího jen tehdy, když se podmět i osoba, které se přivlastňuje, úplně (i číselně) krývají. Byl o tom výklad v N. Ř. 5, 159.

ŠÍLETI (R. St.). Jak zní správně 3. os. mn. č.: šílí či šílejí? Zdá se nám, že šílejí, ač není dosti starých dokladů. Překlad Salicetiových Ranných (= rány léčících, chirurgických) lékařství z 15. st. praví v předmluvě

(u Erbena 3, 12), že lékař má vše dobře vyšetřiti, »jinak šílé (šielé, šílí = klame se) tiemto uměniem a nedosiehnet lékař ranný skrze své dielo konce chvalného«; 3. os. j. č. šielé je tvar podle vzoru »uměti« (3. tř.). Také tvary pol. szaleć tomu nasvědčují. Šíleti je slovo bez příbuzných v jaz. neslovanských, a proto záhadné (lit. slova, jež se uvádějí, jsou přejata z rus. šalíť); příb. slova slov. mají koř. šal- a význam šálení a rozl. způsobů pomatenosti. Dnešní šáliti mívalo také tvar se správnou přehláskou a s týmž významem, šieliti; vlivem slov bez přehlásky, jako šál (v sloven. a pol.), šaiba (dolož. u Komenského), šalovný (u Štítného) se ujal pro význam »klamati« tvar šáliti (již u Řeh. Hrubého z Jelení). Šílený (stč. šielený) patří podle svědectví církev.-slov. šaljen', pol. szalony k slovesu šieliti (činiti šíleným). — Rozk. zp. by správně zněl šílej, nešílej; kdo uznává příkazy správného slohu a vyhýbá se tvarům neslýchaným, vyjádří se raději jinak (nebuď šílený, neblázni, netřeští a j.). Přech. šíleje, příč. šílející.

TAŠKA (K. P.) je slovo cizí, jež samo k nám přešlo od Němců (Tasche), a to dosti dávno (známe doklady z r. 1425, 1445, 1457: Arch. č. 14, 438; 473; Winter, Děj. řem. a obch. v 14. a 15. st., 161); původ slova něm. není jasný. Tvar taška není zdrobnělý, obráží se v něm stněm. tasca. Také kde znamená pálené desky na krytí střech, je to slovo totéž (i v němč. znamenávalo Tasche místy totéž, a tvar taše, taš na Táborsku je již z pozdějšího něm. znění); tato změna významu má základ v tvaru krycí tašky, zejména v době starší, kdy se hořejší taška částečně zasunovala do dolejší. Že by to byla vlastně »tažka«, t. vytažená hlína, nevěříme. — Opce (lat. optio) jest »svobodná volba« něčeho, v státním právu volnost voliti si občanské příslušenství v některém z určitých států. Odtud příd. jm. opční (jako redakce — redakční, legrace — legrační); »opční právo«, t. j. právo voliti si příslušenství k tomu neb onomu sousednímu státu bylo dáno po světové válce některým krajům. Tomu Němci říkají Selbststimmungsrecht, my po nich »právo sebeurčovací«. — Proc je chlubivý nafoukanec, zvl. kdo všude hloupě staví na odiv své bohatství, jako Šmilovského »baron« Krušina. Je z něm. Protz, což souvisí s příd. jm. protz »nadutý«, protzen »nadutě si vésti«, a bezpochyby s Protz, Brotz »žába, ropucha« (která se nafukuje, až praskne); vlastnost »procova« je procovství. Přiléhavého slova č. neznáme; blízko je »chlubil, chlubivec, hloupá chlouba« a p. Slova něm. nejsou dostatečně vysvětlena.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. (dř. Th. Vental v Praze I., Bílkova ul. č. 17